

חכמים מהללים אותך, הטיפשים הולכים אחרי
גלגוליו של הדיאלוג הקרנבלי בין שלמה המלך לאיכר מרקולף

המלך שלמה ומרקולף באיור מאת הנס דירמשטיין, פרנקפורט, 1479

11 • 22:19 במרץ 2025

"רך הלבב – לא על סוס ירכב, שלמה המלך הוא שאמר זאת. \ והנבהל לרכב, אמר פכחיה, יפול למשכב, כך השיב מרקוליס לשלמה מנה אחת אפיים."* – במקור אומר שלמה, "מי שאינו מעז לא יזכה בסוס או בפרד", ועל כך משיב מרקולף, "מי שרוצה יותר מדי יפסיד גם את הסוס וגם את הפרד." דו-השיח הזה ב"גרנגטואה ופנטגוראל" של פרנסואה רפֵּלֶה, הוא עדות מהמאה השש עשרה, אחת מני רבות, על הפרסום הגדול של "הדיאלוג בין שלמה למרקולף", טקסט שהיה בוודאי יצירה של יותר מאדם אחד. הדיאלוג נפוץ מהמאה השתיים עשרה ואילך בלא מעט גרסאות, ותורגם להרבה לשונות, כשהמבנה של הטקסט – דיאלוג – איפשר להכניס בו שינויים ותוספות. על קדמות הטקסט אפשר ללמוד, בין היתר, מאזכורו במאה העשירית אצל הקומפוזיטור, המשורר והספרן נוטקר (Notker) מסנט גאל (St.Gall), ואצל ויליאם, היסטוריון והבישוף של צור (1130–1186), שמזכיר את מרקולף, אבל, לפיו, מרקולף לא פתר את חידותיו (enignata) של שלמה ולא ניהל איתו דיאלוג. מרקולף לא לבדו. בצדו מופיעה דמות אחרת בדיאלוג מהמאה העשירית או האחת עשרה באנגלית עתיקה (אנגלו-סכסונית). מדובר בדיאלוג בארבע גרסאות – שתיים בפרוזה ושתיים בשירה -- מהמאות החמש עשרה והשש עשרה. כאן, סטורן (Saturn), נסיך בבלי, המייצג את חכמת עובדי האלילים, מנהל דיאלוג עם שלמה.

ספק אם מי ששלחו ידם בכתיבת הדיאלוג היו בקיאים, לבד מהתנ"ך, באגדות חז"ל, ובספרים החיצוניים, ובוודאי לא הכירו את שבת ב. צט, שלפיו השכינה לא שורה "מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים". בכל מקרה, אין הרבה קירבה בין שלמה המקראי ומשליו, ובין שלמה ואמירותיו בדיאלוג, וחוכמתו, שבה הוא מתפאר, רחוקה מחוכמת שלמה המקראי. לכל היותר הוא מנסה ללמד את מרקולף שיעור בהתנהגות נאותה. למלך שלמה היה מקום של כבוד בתרבות הנוצרית העממית. מי כמוהו, שכל-כך הרבה אגדות מספרות עליו, ולא דווקא בשבח, מתאים למלא תפקיד ראשי גם בסיפורים ובמחזות פרודיים. כך נולדה היצירה הפופולרית "הדיאלוג בין המלך שלמה לאיכר מרקולף", דיאלוג היתולי שנפוץ באירופה מהמאה ה-12 ואילך בלא מעט גרסאות ותורגם להרבה לשונות, כשהמבנה של הטקסט, דיאלוג, איפשר להכניס בו שינויים ותוספות. אך ספק אם מי ששלחו ידם בכתיבת הדיאלוג היו בקיאים, לבד מהתנ"ך, באגדות חז"ל ובספרים החיצוניים, כך שאין הרבה קירבה בין שלמה המקראי ומשליו לבין שלמה ואמירותיו בדיאלוג. גם חוכמתו שבה הוא מתפאר רחוקה מחוכמת שלמה המקראי. לכל היותר הוא מנסה ללמד את האיכר מרקולף שיעור בהתנהגות נאותה. הגיבור ה"עממי" מרקולף, שמרטין לותר כינה אותו חקיין (ציפור חקיינית), מציג את עצמו כבור, משמיע אמירות שהן לא־אחת גסות־רוח, מעמיד מול חוכמת שלמה את השנינות שלו־עצמו ומגיב בהלצות המלעיגות על העצות וכללי ההתנהגות שמציע שלמה, מה שעושה את חילופי הדברים לדיאלוג קרנבלי. שלמה מציג את עצמו כצאצא למשפחה מכובדת (במקום אחר הוא צאצא של בית־אב משבט יהודה שאלוהי אבותיו המליך אותו על עמו) וכמלך חכם האוהב את החוכמה ומושל על־פי חוק, ואילו מרקולף שופע דברי הבל. "אתה מדבר כבור, דברי הם דברי חוכמה", מטיח בו שלמה. ומרקולף משיב שהוא בן למשפחת אריסים שאביו היה פיקח ואילו הוא נוכל מטבע בריאתו וכל תעלולי המוקיינות גורמים לו אושר, ובכל־זאת יישב לפני המלך ויגיב על דבריו, "אתה דובר דברי חוכמה, אני מדבר דברי לעג; חכמים מהללים אותך, הטיפשים הולכים אחרי". בנוסח הראשון של הדיאלוג מתרחשת חליפת הדברים בארמון שלמה (שם ענה המלך לחידות של מלכת שבא). כשהוא מתיישב על כס המלכות מופיע אדם מהמזרח, מכוער אבל מיטיב־דבר המלווה באשתו, והמלך מבקש לדעת מיהו. האיש, מרקולף שמו, מבקש תחילה לשמוע מהמלך על ייחוסו. על כך משיב שלמה שהוא צאצא לשנים עשר דורות של נביאים (במקום אחר הוא מספר שמוצאו מבית אב בשבט אחד). אני, אומר מרקולף, צאצא ל-12 דורות של בורים. נראה לי, אומר שלמה, שאתה דברן וערמומי. המלך מציע למרקולף עסקה, אם יוכל להשיב לכל דבריו יזכה בעושר רב ויהיה האדם המפורסם בממלכה.

הדיאלוג בין שלמה למרקולף זכה לפרסום ולחיים ארוכים אבל שלמה מופיע בו כדמות חסרת היסטוריה. דבר אינו מסופר על חייו ומעשיו והדיאלוג גם לא נדרש לבחור בין דמותו כמלך חוטא או כמופת. בדיאלוג הוא לא יותר ממלך שבחר להשתעשע עם איכר

בנוסח בפרוזה של הדיאלוג חוזר המלך שלמה מהצייד כשהוא מלווה בציידים ובלהקות כלבים ועובר בדרכו ליד הבקתה של מרקולף השוטה ועוברי אורח מספרים לו מי מתגורר בבקתה. הוא רוכב על סוסו כדי להציץ פנימה ולראות מי בתוכה. מרקולף, המבשל סיר מלא שעועית, עונה למלך, "כאן בפנים אדם

אחד, חצי אדם וראש של סוס". המלך אינו מבין ומרקולף מסביר שהוא האדם השלם הנמצא בפנים ואילו המלך הוא חצי אדם כי הוא מציץ מסוסו פנימה, והמלך סקרן לדעת מנין קיבל מרקולף את חוכמתו. נוותר כאן על הבאת המחקרים שעניינם מקורו של הטקסט, בגלגוליו, בגירסאות השונות שלו ובפרשנותו, ולרגל חג הפורים אביא כאן (בתרגום חופשי) לקט מ-142 "דברי החוכמה" שבדיאלוג. שלמה: "אם תוכל להשיב לכל דברי אעשיר אותך ותהיה המפורסם בכל הממלכה." מרקולף: "הכומר מבטיח עושר שאין בכוחו לתת." שלמה: "אלוהים העניק לי חוכמה שאין לאיש כמוני בתבל." מרקולף: "מי שיש לו שכנים רעים מהלל את עצמו." שלמה: "שפטתי היטב בין שתי זונות שחנקו ילד באותו בית." מרקולף: "היכן שיש אווזים יש מחלוקות. היכן שיש נשים יש קטטות." שלמה: "אדם רשע בורח גם אם איש לא רודף אחריו." מרקולף: "כשאיל בורח התחת שלו נהיה לבן." שלמה: "אשה טובה ויפה היא תכשיט לבעלה." מרקולף: "צריך לשמור על כד החלב מהחתול." שלמה: "אין חוכמה בנפש מרושעת." מרקולף: "התוקע יתד בעץ קשה ייזהר שלא ייתקע בעינו." שלמה: "אל תרבה לאכול דבש." מרקולף: "הרודה דבש מהדבורים ילקק את אצבעו." שלמה: "אשה צנועה ראויה לאהבה." מרקולף: "עני ישמור לעצמו פרה חולבת." שלמה: "אשת חיל מי ימצא?" מרקולף: "מי ימצא חתול שלא ישתה את החלב?" שלמה: "אף-אחד." מרקולף: "קשה למצוא אשה כזאת." שלמה: "אלוהים אוהב את החולק משלו בשמחה." מרקולף: "המלקק את סכיניו יחלוק מעט עם משרתו." שלמה: "יהללך זר ולא פייך." מרקולף: "אם אוציא דיבתי רעה לא ארצה איש." שלמה: "מוטב להפסיד בצנעה מבושת פנים ברבים." שלמה: "האוטם אוזניו לכאבו של עני כאבו לא יישמע." מרקולף: "המבקש חמלה משופט יבכה לריק." שלמה: "כשחזק גובר על חלש הוא לוקח את כל תכולת ביתו." מרקולף: "החתול מיטיב לראות איזה זקן ילקק." שלמה: "רבים אלה שאינם יודעים בושה."

מרקולף: "הם אנשים הדומים לכלבים."
שלמה: "אין לערער על דברי המלך."
מרקולף: "החורש עם שועל יחזור בו מהר."
שלמה: "כעס לא מביא רחמים ולכן המדבר מכעס תועה."
מרקולף: "בכעסך, אל תדבר סרה בחברך כי כעס מוליך לטעות."
שלמה: "שקול מה הבטחת אבל נהג ברוחב יד."
מרקולף: "מתח את רגלך לפי אורך מיטתך."
שלמה: "נאכל ונשתה כי מחר נמות."
מרקולף: "הרעב מת כמו השבע."
שלמה: "קשקשן אינו יכול לדבר במשלים."
מרקולף: "כלב מחרבן לא נובח."
שלמה: "אם תגבר על יריב הישמר לא ליפול לידיך."
מרקולף: "הנח בקיץ יעמול קשה בחורף."
שלמה: "האוטם אוזנו למצוקת עני יקרא לשווא לעזרה."
מרקולף: "הבוכה בדמעות באוזני שופט מבזבז את דמעותיו."
שלמה: "כשתתישב ליד השולחן, אל תאכל ראשון."
מרקולף: "היושב ליד השולחן הגבוה יאכל ראשון."
שלמה: "כעס לא מביא חמלה, רק רוע לב."
מרקולף: "בכעס אל תרשיע את ידיך כי כשתירגע תתחרט."
שלמה: "יש שאינם יודעים בושת־פנים מהי."
מרקולף: "הם מתנהגים ככלבים."
שלמה: "כתפוח בין עצי היער, כן רעייתי בין הבנות."
מרקולף: "דבש נועד למי חשים ברע."
שלמה: "דברים כהלכה לא מתאימים לשוטה."
מרקולף: "כלב לא מתאים לשאת אוכף."
שלמה: "אם התיידדת עם אדם מרושע וערמומי לא תזכה ממנו לעזרה."
מרקולף: "הזאבה אוהבת את מעשי הזאב."
שלמה: "לאהבת האל, גלה חיבה לכל אחד."
מרקולף: "אם תאהב את מי שאינו אוהב אותך חיבתך תהיה לריק."
שלמה: "עייפתי מדיבורים. עכשיו ננוח."
מרקולף: "לא אפסיק לדבר."
שלמה: "איני יכול לדבר יותר."
מרקולף: "אם אינך יכול הודה שהובסת ותן לי מה שהבטחת."

כתבות קשורות

- [ההומניסט הביזנטי הראשון | יעקב שביט](#)
- [רבי יהושע היה פחמי, רבי יוסי מעבד עורות ורבי יוחנן — סנדלר | יעקב שביט](#)
- [כוכב השביט שהצית סערה תיאולוגית | יעקב שביט](#)

אנשי החצר תמהים למה המלך מוכן זמן כה רב לשמוע את דברי השוטה ולא מגרשו, אבל המלך אוסר לגרש את מרקולף ומורה להאכיל אותו ולתת לו ללכת לדרכו בשלום. מרקולף אינו אסיר תודה ונפרד באומרו, "די סבלתי את כל מה שאמרת, אבל תמיד אומר שאין מלך היכן שאין חוק." במאה ה-16 הופיעו בגרמניה לא מעט "מחזות שלמה" שבהם המלך הוא מודל לשליט הטוב. כך הוא מופיע במחזה קרנבלי מאת הנס זקס (1494-1576) שבו מתפאר שלמה באוזני מרקולף על ספריו, הישגיו וחוכמתו וכך הוא מופיע גם במחזה של סיקסט בירק (1510-1554) מ-1591 כמלך האידיאלי (בתרגומו לאנגלית הוא הוצג לפני אליזבת הראשונה לציון שבע שנים להכתרתה). ולעומת זאת, במחזה של הנס פולץ (1437-1513) מייצג מרקולף את המתח בין העיר והכפר. הדיאלוג בין שלמה למרקולף זכה לפרסום ולחיים ארוכים אבל שלמה מופיע בו כדמות חסרת היסטוריה. דבר אינו מסופר על חייו ומעשיו והדיאלוג גם לא נדרש לבחור בין דמותו כמלך חוטא או כמופת של מלך משכין שלום ושופט צדק, כ. rex optimus-בדיאלוג הוא לא יותר ממלך שבחר להשתעשע עם איכר. *Jan M. Ziolkowski: Solomon and Marcolf, Harvard, 2008.* בכתובת הרשימה נעזרתי בספר.